

KNJIŽNICE IN UPORABA BIBLIOGRAFSKIH SERVISOV

mag. Primož Južnič, Centralna medicinska knjižnica,
Ljubljana

UDK 019:681.3

Povzetek

Besedilo je pregled delovanja bibliografskih servisov, tako kot jih vidijo same knjižnice. Bibliografski servisi so organizacijsko predstavljali uresničitev dveh konceptov razvoja informacijske in s tem tudi knjižničarske dejavnosti. Prvi je bil uspeh specializiranih centrov in servisov v ponudbi velikih specializiranih zbirk podatkov, drugi pa tradicija povezovanja in kooperacije med knjižnicami, izražena predvsem v rasti medknjižnične izposoje. Prvi je izboljšal dosegljivost informacije same, drugi pa dosegljivost primarnega gradiva.

Bibliografski servisi so postali eden od pogojev sodobnega dela knjižnic in knjižničarjev. V Sloveniji imamo že dobro vpeljan sistem vzajemne katalogizacije in s tem tudi opravljen ta del avtomatizacije delovanja knjižnic. Ne smemo pa pozabiti, da je to le ena od knjižničnih dejavnosti in da je potrebno prav tako razvijati tudi druge. Osnova vsega pa je dobro razvita akademska mreža in hitre ter zanesljive elektronske povezave med knjižnicami in med knjižnicami in uporabniki.

UDC 019:681.3

Summary

The paper reviews bibliographic services performance as seen by the libraries. In organizational sense bibliographic services have resulted from two concepts of information and library activities. One is the concept of specialized centers and services with big specialized data bases, while the other is the tradition of interaction between libraries, which demonstrates itself primarily through growing volume of interlibrary loan. In consequence they both improved the accessibility of information and primary documents respectively.

Bibliographic services enable librarians and libraries to be efficient. In Slovenia we already have well introduced shared cataloguing, which means library automation as well. However, we are not to forget that this is just one part of the library procedures and that we ought to develop others too. Well developed academic network and quick and reliable electronic interactive communication between libraries and users are crucial for effective work.

1. Sistem vzajemne katalogizacije

Ko govorimo o sodobnih knjižnicah ali o njihovi prihodnosti, običajno posvečamo veliko pozornosti tehničnim spremembam. Navadno jih imenujemo s skupnim imenovalcem - avtomatizacija, ob tem pa mislimo na računalnike, fotokopirno in mikrofilmsko tehniko in vse več na telekomunikacije. Manj pa smo pozorni na drugačno organizacijo dela, ki spremlja te spremembe v knjižnicah.

Katalogizacija je bila od nekdaj, pogojno rečeno, najpomembnejša dejavnost knjižničarja. Pravilno obdelano gradivo, ki ga je imela knjižnica, ter glavni produkt - knjižnični katalog, sta bila osnovna pogoja za kvalitetno delo knjižnice. Katalogi, tri generacije, knjižni, kartični in online računalniški katalogi (OPAC), so vedno predstavljali ogledalo knjižnice in tisti osnovni razpoznavni element, ki je knjižnico razlikoval od neurejenega skladišča knjig.

Katalogizacija pa je časovno zelo zamudna delovna operacija in s tem tudi draga. Kataložna pravila, ki segajo že v sodobnost knjižničarstva, so se pojavila takrat, ko je postalo nujno izenačiti kvaliteto posameznih knjižničnih katalogov in uporabniku knjižničnih storitev ponuditi enoznačno strokovno uslugo. Pravila so zahtevala strokovno usposobljene knjižničarje in s tem še povečala stroške katalogizacije. Računalniška obdelava pa je temu dodala še zahtevo po natančnosti in ažurnosti.

Katalogizacija je "postala preveč pomembna zadeva, da bi jo prepustili samo knjižničarjem", če parafraziramo izrek o podobnih spremembah v drugih poklicih. Pojavili so se t.i. bibliografski servisi (bibliographic utility), ki so ponudili knjižnicam tehnično možnost izboljšanja kvalitete in ažurnosti storitev in v določenem času tudi zmanjšanje stroškov. Dvajsetletnica OCLC (Online Computer Library Center), v svetu verjetno najbolj znanega bibliografskega servisa danes, katero je obeležila vrsta "obletniških" zapisov (8,24), predstavlja pravo priložnost za oceno te dejavnosti.

2. Bibliografski servisi

Bibliografski servisi so organizacijsko predstavljali uresničitev dveh konceptov razvoja informacijske in s tem tudi knjižničarske dejavnosti. Prvi je bil uspeh specializiranih centrov in servisov pri ponudbi velikih specializiranih podatkovnih zbirk, drugi pa tradicija povezovanja in kooperacije med knjižnicami, izražena predvsem v rasti medknjižnične izposoje. Prvi je izboljšal dosegljivost informacije same, drugi pa dosegljivost primarnega gradiva.

Še pred nekaj leti so pojav bibliografskih servisov tudi v ZDA močno podcenjevali in so bili mnenja, da gre za marginalen pojav, ki se ne more meriti s komercialnimi ponudniki podatkovnih zbirk (25). Ta predvidevanja so se pokazala kot napačna in bibliografski servisi so postali eni najbolj prodornih ponudnikov informacijskih storitev v ZDA in s tem tudi v svetu.

Bibliografski servisi so se torej razvili sprva predvsem v ZDA. Imena kot Online Computer Library Center (OCLC), Research Libraries Information Network (RLIN) ali Western Library Network (WLN) (26), neprofitne organizacije, so že uveljavljene institucije. Ni redkost, da posamezne knjižnice uporabljajo več bibliografskih servisov, brez dvoma pa vlada med njimi precejšnja konkurenca, na "tipično" ameriški način. Konkurenco spodbujajo tudi sami knjižničarji, tako da objavljajo primerjave med posameznimi servisi (23), kvaliteto in ceno.

Severnoameriški bibliografski servisi niso vsi enako organizirani. Med njimi obstaja veliko razlik, tako po organizaciji in poslovanju, kot po načinu vključevanja in distribuciji novih zapisov, kontroli kvalitete zapisov, vnašanju lokalnih podatkov (7) in zaračunavanju storitev. Zaradi konkurence pa se zelo prilagajajo željam uporabnikov. Uporabniki tudi zelo skrbijo, da so stroški, ki jih imajo z uporabo informacijskih servisov, čim nižji. Tipično je npr., da zaradi še vedno velikih stroškov online vključitve v sistem vzajemne katalogizacije, veliko članov uporablja off-line servis (običajno preko trakov, danes vse več tudi CD-ROMe).

Bibliografski servisi, četudi so za razliko od infomacijskih servisov običajno neprofitne institucije, so podvrženi podobnim pogojem konkurence kot slednji. Posebno to velja pri uporabi novih medijev. Zgodba o tem, kako je BRS (eden treh velikih ponudnikov online podatkovnih zbirk, poleg DIA-LOGa in ORBITa), leta 1987 vzpostavljeno CD-ROM dejavnost (MEDLINE - danes najbolj razširjeno zbirko na področju biomedicine), opustil, ker se je prestrašil, da bo zmanjšala online iskanja, je več kot poučna (28). BRS je zaradi tega zabredel v skoraj nepremostljive težave, saj bi bil lahko postal vodilni proizvajalec CD-ROMov.

Seveda konkurenca med bibliografskimi servisi ne poteka tako ostro, saj gre le za neprofitne organizacije. Uporabniki - knjižnice si pogosto tudi želijo sodelovanja in zato niso redki skupni nastopi, ki poskušajo najti skupne točke sodelovanja (OCLC in RLIN npr. (26)).

Zanimive so tudi razlike v tem, kako severnoameriški servisi gledajo na kontrolo kvalitete zapisov. Premalo vemo o tem, da osnovo večine bibliografskih servisov predstavljajo zapisi Library of Congress and National Library of Medicine, kot dveh najpomembnejših knjižničnih institucij v ZDA. Nasprotja ne obstajajo samo med samimi bibliografskimi servisi,

medsebojni povezavi bibliografskih servisov in kooperativni katalogizaciji z uporabo računalniških mrež (17).

Osnovna politika informacijskih servisov pa je v prilagajanju željam uporabnikov. Knjižnice sicer tudi strežejo uporabnikom, toda v odnosu do informacijskih servisov nastopajo kot glavni uporabnik. Sistemi se tem željam na vseh področjih prilagajajo in tako tudi spreminjajo. Tu bomo našli samo nekaj takih področij.

3.1. Odprtost sistemov in medsebojno povezovanje

Knjižnice pogosto želijo uporabljati samo določene storitve informacijskega servisa. Tako npr. medicinske knjižnice uporabljajo OCLC ULS (Union List Subsystem), katalog serijskih publikacij, kot "popravek" SERHOLD, produkta National Library of Medicine in tako dobijo osnovno zbirko za medknjižnično izposajo (1).

3.2. Razširjanje dejavnosti

Razumljivo je, da bibliografski servisi, kot npr. OCLC, širijo svojo dejavnost, tako v ponudbo celotnih storitev avtomatizacije knjižnic, online znanstvenih revij, referenčnega servisa. Pri tem se povezujejo z drugimi specializiranimi organizacijami, ki ponujajo informacijske storitve, npr. z založniki, proizvajalci CD-ROMov in informacijskimi servisi (24).

Svojo dejavnost razširjajo tudi tako, da določen del svoje dejavnosti izločijo iz osnovne institucije, ter jo podvržejo konkurenčnosti. Tako je npr. OCLC tisti del svoje dejavnosti, ki se je ukvarjal z avtomatizacijo knjižnične dejavnosti (OCLC Local Systems), preimenoval v Ameritech in jo oblikoval kot posebno organizacijo.

3.3. Uporaba računalniških mrež

Bibliografski servisi uporabljajo računalniške mreže že od samega začetka. Te so pogoj njihove dejavnosti, tako kot je to veljalo tudi za specializirane informacijske servise, kot sta DIALOG ali BRS. Toda v začetku so bile te računalniške mreže visoko strukturirani sistemi, namenjeni knjižničarjem, da bi bolje opravljali svoje delo (3). Z razširjenostjo uporabe akademskih mrež s strani samih uporabnikov je tak koncept hitro zastarel. V okoljih, kjer so računalniške zveze relativno šibke, pa so bili prisiljeni iti na bolj decentralizirane sisteme (18).

Uporaba akademskih računalniških mrež navadno dopolnjuje dostopnost katalogov, tako skupnega kot lokalnih. Nekateri bibliografski servisi (kot npr. OCLC) so se dolgo upirali uporabi akademskih mrež in jih je šele konkurenca prisilila, da so odprli svoje sisteme (EPIC). Pravzaprav jih je v to prisilila množična migracija sodelujočih "mrež" k drugim bibliografskim servisom, predvsem RLIN in WLN. RLIN je namreč praktično od samega začetka ponujal svoje storitve po akademski mreži (6), kar je knjižnicam, katerih večina uporabnikov je prav tako uporabljala akademske mreže, veliko bolj ustrezalo. Uporaba storitev akademskih mrež skokovito raste in "mreža" postaja pomemben vir informacijskih storitev (16). Koncept akademske mreže kot virtualne knjižnice, to je knjižnice, do katere imajo vsi enak dostop, je posebej aktualen z obeti super mreže v ZDA - NREN (National Research and Education Network) (14).

Regionalne mreže sestavljajo skupek sodelujočih knjižnic, ki tudi v njihovem imenu podpisujejo pogodbo z OCLC in njihovi predstavniki sodelujejo v delu Sveta uporabnikov OCLC (User Council). Te služijo kot povezava med sodelujočimi knjižnicami in OCLC. Njihova vloga je bila pomembna, ko so se posamezne knjižnice šele uvajale in je bilo potrebno veliko vlagati v njihovo usposabljanje. Regionalne mreže so tudi razvile vrsto dodatnih in alternativnih produktov OCLC samemu in s tem tudi prispevajo k razširjanju ponujenih storitev OCLC, pa tudi posebno vrsto konkurence (12).

Uporaba računalniških mrež, predvsem akademskih, za potrebe bibliografskih servisov, zahteva dajanje večje pozornosti standardom. Tu ni prostor, da bi podrobneje govorili o standardih kot je OSI (Open System Interconnection). Omenjam ga samo zato, da bi opozoril na njegov pomen, LC, RLIN in WLN že nekaj let skupno delajo na projektu (Linked System Project), ki že omogoča uporabno povezavo različnih računalnikov in izmenjavo bibliografskih zapisov z pomočjo INTERNETA - akademske mreže ZDA (2).

Zanimivo je, kako se je tega lotila tudi PICA. Uporabila je dobro razvito akademsko mrežo SURFnet na Nizozemskem, da bi uveljavila odprto knjižnično mrežo ("Open Library Network"). Ta izboljšuje dostopnost knjižničnih sistemov in medsebojno komunikacijo z uporabo OSI standardov. Katalogi vseh sodelujočih knjižnic bodo dosegljivi z enega terminala in dokumenti bodo enostavno rezervirani ali naročani (11).

3.4. Cena in lastništvo

Zaračunavanje bibliografskih zapisov s strani Library of Congress in National Library of Medicine je vzpodbudilo negativne reakcije. Ugovori so bili predvsem v tem, da institucije, ki se financirajo iz državnih fondov, zaračunavajo storitve drugim institucijam, ki so prav tako financirane iz enakih

virov. Tudi British Library je uveljavljala copyright nad svojimi bibliografskimi zapisi in računa letne licenčne stroške (4) za njihovo prepisovanje (download).

Tudi druge knjižnice ravnaajo podobno in želijo zaščititi svoje bibliografske zapise. Nasvet uglednega bibliotekarskega strokovnjaka knjižnicam je: "Varujte svoje bibliografske podatke: ti so lahko vaša najpomembnejša investicija" (21).

Problem lastništva so pravzaprav sprožili bibliografski servisi v ZDA, a reakcija knjižnic je bila hitra in ostra.

3.5. Bibliotekarski poklic

V uvodu sem izhajal z izhodišča, da bibliografski servisi avtomatizirajo delo katalogizatorjev v knjižnici. Zato bi s tem tudi končal. Logično je bilo pričakovati, da bo z razširjeno uporabo bibliografskih servisov delo katalogizatorja odmrlo, saj večina knjižnic prevzema že narejene bibliografske zapise. Raziskava, narejena na osnovi oglasov, s katerim iščejo delavce v (predvsem akademskih) knjižnicah ZDA, tega niso potrdile (15). Nasprotno, knjižnice iščejo vedno več katalogizatorjev. Možne razlage so: katalogizatorji so sproščeni rutinskega dela in se zato lahko posvečajo katalogizaciji bolj zapletenih gradiv ali pa se manj knjižničarjev odloča za to delo zaradi pričakanj, da bo računalnik prevzel delo katalogizatorjev, kar povzroča pomanjkanje tega profila.

No, če ugotovitev velja za ZDA, ni nobenega vzroka, da ne bi tudi za nas.

4. Zaključne misli

Bibliografski servisi so postali eden od pogojev sodobnega dela knjižnic in knjižničarjev. V Sloveniji imamo že dobro vpeljan sistem vzajemne katalogizacije in s tem tudi opravljen ta del avtomatizacije delovanja knjižnic. Ne smemo pa pozabljati, da je to le ena od knjižničnih dejavnosti in da je potrebno prav tako razvijati tudi druge. Osnova vsega pa je dobro razvita akademska mreža in hitre ter zanesljive povezave med knjižnicami in med knjižnicami in uporabniki.

Bibliografija:

1. Battistella MS. The OCLC-SERHOLD connection: an evolution in health sciences union listing. *Bulletin of the Medical Library Association* 79 (1991) 4; 370-376.
2. Buckland MK; Lynch CA. The Linked systems protocol and the future of bibliographic networks and systems. *Information Technology & Libraries* 1987, 6; 83-88.
3. Brunell DH. Internetworking services and the electronic library. *Journal of Library Administration* 15 (1991) 3/4; 21-36.
4. Buxton A. JANET and the librarian. *Electronic Library* 6 (1988) 4; 250-262.
5. Costers L. The new PICA library network. *Inspel* 25 (1991) 2; 109-114.
6. Dern DP. Applying the Internet. *Byte* 1992, 2; 111-118.
7. Epple M.; Ginder B. Automated systems and subcollection designations. *Library Resources & Technical Services* 35 (1991) 2; 170-175.
8. Gaughan T. The Corporate culture of OCLC. *American libraries* 22 (1991) 9; 894-896.
9. Gapen DK. Strategies for networking in the next ten years. *Journal of Library Administration* 1988, 12; 117-130.
10. Gyeszly-Suzanne-D. Automation in Hungarian libraries. *Information Technology and Libraries* 10 (1991) 2; 128-132.
11. Heijne M. Networked services, user support and libraries: mutual benefits? *Electronic Library* 10 (1992) 1; 47-51.
12. Hoadley IB. The Future of networks and OCLC. *Journal of Library Administration* 1988, 12; 117-130.
13. Feijen M. Pica library systems: the third generation. *Program* 25 (1991) 2; 105-117.
14. Flanders B. NREN : the big issues aren't technical. *American libraries* 1991, 6; 573-574.
15. Furuta K. The Impact of automation on professional catalogers. *Information Technology & Libraries* 1990, 9; 242-251.
16. Kalin SW.; Tennant R. Beyond OPACs... The wealth of information resources on the Internet. *Database* 1991, 8; 28-33.
17. Larsen G. The CEC libraries program. *Bulletin of the ASIS* 1991, 6/7; 25-26.

18. Lazinger SS.; Peritz BC. Reader use of a nationwide research library network: local OPAC vs. remote files. *Information Technology and Libraries* 1991, 9; 192-200.
19. Lazinger SS. ALEPH : Israel's research library network: background, evolution, and implication for networking in a small country. *Information Technology & Libraries*: 10 (1991) 4; 275-291.
20. What electronic future for Europe ? *Nature* 1990, 347; 695-6.
21. Lowry CB. Ownership of bibliographic data and its importance to consortia. *Journal of Library Administration* 1988, 12; 69-84.
22. Manson P. CEC and libraries: an assortment of projects and studies. *Vine* 1991, 83; 25-29.
23. Maxymuk J. EPIC and RLIN: what's the difference? *Online* 15 (1991) 1; 48-52.
24. Riehm SM. New directions for OCLC. *Online* 16 (1992) 3; 46- 52.
25. Rochell C. The Knowledge business; economic issues of access to bibliographic information. *College & Research Libraries* 1985, 1; 5-12.
26. Seljak T.; Šercer T. Funkcije informacijskih in bibliografskih servisov in sistem vzajemne katalogizacije : danes in jutri. In *Tretiranje znanstvenih in strokovnih publikacij in polpublikacij v ONLINE dostopnih bazah podatkov za znanost in tehnologijo*. Maribor, 1991; 225-241.
27. Special Section : Report from the OCLC/RLG seminar. *Information Technology and Libraries*: 10 (1991) 2; 99-120.
28. O'Leary M. Maxwell. Online at the crossroads. *Online* 16 (1992) 3; 25-35.
29. Bergami B.; Musek M. ALEPH : integrirani programski paket za avtomatizacijo knjižnic in njihovo povezovanje v mreže. *Knjižnica* 36 (1991) 1; 47-72
30. Soini A. LINNEA - Library information network for Finnish academic libraries. v Dempsey L. (ed). *Bibliographic access in Europe : first international conference*. Gower; 1990, 113-120.